

Michał Szreffel

Sądownictwo powszechne w Rosyjskiej Federacyjnej Republice Radzieckiej lat 1917–1922

Tworzenie struktury sądów na terenie RSFRR było prowadzone pod bacznym okiem partii komunistycznej, jednak od razu po upadku poprzedniego systemu politycznego cały aparat sądownictwa z okresu carskiego a potem Rządu Tymczasowego uległ likwidacji, a w zamian niczego nowego nie stworzono. W wyniku owej pustki, jak zaznacza wielu rosyjskich autorów, m.in. W. Portnow, M. Sławin, sami robotnicy zaczęli organizować własne sądy, ponieważ rodzące się państwo sowieckie nie było jeszcze dosyć silne, stabilne i zorganizowane, aby zająć się budową wymiaru sprawiedliwości¹. Podkreślić należy, że w ostatnim roku I wojny światowej, a szczególnie po 25 października 1917 r. przestępczość w Rosji rosła w tempie zastraszająco szybkim. Dla porównania w 1916 r. w całej Rosji zanotowano 3670 przestępstw; w 1917 r. już 20 128. W okresie I wojny światowej przestępczość rosła w tempie 5% rocznie. W samej Moskwie liczba kradzieży w miesiącach od marca do kwietnia 1917 r. zwiększyła się ośmiokrotnie, a zabójstw pięciokrotnie². Do czasu ogłoszenia pierwszych dekretów *o sowieckim sądzie* (№ 1 i 2) ośrodkami społecznej świadomości prawnej były Rady Robotnicze, Chłopskie i Żołnierskie najniższego szczebla (terenowe). Przy nich robotnicy organizowali swoją pierwszą prowizoryczną organizację sądową. Należy przy tym podkreślić, że załączki sądownictwa robotniczego funkcjonowały już w okresie Rządu Tymczasowego, który nie potrafił poradzić sobie z rosnącą przestępczością, i lud postanowił sam z nią walczyć. Oczywiście pierwsze sądownictwo robotnicze działało nie tylko przy wspomnianych radach. Bardzo często kwestie dotyczą-

¹ В.П. Портнов, М.М. Славин, *Становление правосудия Советской России (1917–1922)*, Москва 1990, s. 10.

² Ibidem, s. 10.

ce ochrony porządku prawnego i sprawiedliwości poruszano na ogólnych zebraniach obywateli. Na uwagę zasługuje fakt, że społeczeństwo rosyjskie tak dalece usamodzielniało się w swojej aktywności tworzenia sądów bez udziału aparatu państwowego, że już po dekreście SNK o sędziach № 1 społeczność wsi Kamyszewskiej uchwaliła tzw. *Nakaz Kamyszewskiego Jawnego Sądu*. Żadne oficjalne organy państwowe przy stanowieniu tego aktu nie uczestniczyły. Część tego aktu prawnego stanowiła o walce z przestępczością. Był to swego rodzaju kodeks karny, tyle że bez części ogólnej. Pod względem formy i zawartości był on wzorowany na przedrewolucyjnym prawie karnym, chociaż były w nim obecne pewne przestępstwa nieistniejące przed 1917 r.³ Słowo „przestępstwo” w nim nie figurowało, stosowano termin wykroczenie (*prostupok*). W *Nakazie* nie rozróżniano przestępstwa od wykroczenia administracyjnego. Wiele uwagi przywiązywano do ochrony cerkwi, natomiast brak w nim było norm dotyczących ciężkich przestępstw karnych. Obszerną część treści związane z kwestią ochrony np. zwierząt gospodarskich. Oczywiście wieś Kamyszewska nie była jedyną miejscowością, gdzie powstawały tego typu kodeksy. Na przykład w guberni nowogrodzkiej opracowano ustalenie o *tymczasowych sądach rewolucyjnych guberni nowogrodzkiej*, w którym ustanowiono zasadę nieusuwalności sędziów. Oprócz tego sądownictwo najniższego stopnia według ustalenia było realizowane nie tylko przez sędziów zawodowych, ale przede wszystkim przez ławników. Sprawy karne były rozstrzygane przez sądowe kolegium w następującym składzie: przewodniczący i sześciu ławników. Obowiązywała swobodna ocena dowodów. O kwestii winy i wymiaru kary decydowano większością głosów. W przypadku równości głosów przy wyborze kary kierowano się dobrem pokrzywdzonego⁴.

W związku z umacnianiem się państwa bolszewików zaistniała potrzeba likwidacji ostatnich pozostałych jeszcze organów wymiaru sprawiedliwości o rodowodzie przedrewolucyjnym oraz sądów samodzielnie tworzonych przez robotników. Największą rolę w procesie ujednoczenia systemu sądowego RSFR odegrał dekret SNK № 1 o sędziach z dnia 24 listopada 1917 r. (7 grudnia 1917 r.). Do historii przeszedł on jako dekret o sędziach № 1. Akt ten stanowił o likwidacji wszystkich instytucji i przepi-

³ Ibidem, s. 11.

⁴ Ibidem, s. 13.

sów dotyczących wymiaru sprawiedliwości o rodowodzie carskim oraz będących owocem działalności Rządu Tymczasowego⁵. Ponadto normy zawarte w nim traktowały o rozwiązaniu szeregu organów, tzn.: Senatu Rządzącego (zapisanego w dekreście małą literą), sądów powszechnych, morskich, wojskowych, a także instytucji sędziów pokoju, śledczych sądowych, prokuratury i adwokatury⁶. Zawieszono działalność sądów pokoju, ale w zamian za to utworzono sądy miejscowe, które orzekały w składzie jednego stałego sędziego wybieranego w drodze wyborów bezpośrednich. Zawieszenie, a nie likwidacja sądów pokoju przez władzę radziecką było podyktowane dobrymi stosunkami z tymi sądami i teorią o możliwości wykorzystania sędziów pokoju przy tworzeniu systemu sądów miejscowych⁷. Idei tej jednak nie udało się wprowadzić w życie, bowiem żaden z sędziów pokoju nie odpowiedział na apel nowej władzy o włączeniu się do nowo tworzonego systemu wymiaru sprawiedliwości⁸. Dekret *№ 1 o sędzie* regulował kwestię zaskarżalności wyroków. Likwidacji uległa instytucja apelacji. Wprowadzono zaś kasację. Była ona rozpatrywana od wyroków skazujących powyżej 7 dni pozbawienia wolności przez Powiatowe i Stołeczne Zjazdy Sędziów Miejsowych. Orzeczenia poniżej 7 dni pozbawienia wolności kasacji nie podlegały. Postępowanie było jednoinstancyjne. Orzekanie w sprawach karnych podlegających Sądom Miejsowym prowadził jeden sędzia i dwóch ławników. Sędziowie byli obierani w drodze wyborów bezpośrednich, a do momentu przeprowadzenia takich wyborów sędziów obierały Rady Robotnicze, Chłopskie i Żołnierskie⁹. Obrońcami i oskarżycielami mogli być dowolni obywatele i to zarówno w trakcie procesu, jak i w postępowaniu przygotowawczym¹⁰. Na uwagę zasługuje fakt, że przyjęciu dekretu *№ 1 o sędzie* towarzyszyły liczne konflikty w łonie WCIK pomiędzy bolszewikami a lewicowymi eserowcami. Lewicowi eserowcy

⁵ *Історія держави і права СРСР*, red. С.Л. Фукс, Київ 1972, s. 39.

⁶ С.А. Байбаков, А.И. Вдовин, В.А. Корецкий, *Российское государство и общество. XX век*, Москва 1999, s. 35.

⁷ В.П. Портнов, М.М. Славин, *op.cit.*, s. 14.

⁸ А. Bosiacki, *op.cit.* s. 98.

⁹ *История советского государства и права*, red. А.И. Денисов, Москва 1949, s. 49.

¹⁰ В.П. Портнов, М.М. Славин, *op.cit.*, s. 14 i n.

twierdzili, że nie należy likwidować starych przedrewolucyjnych instytucji sądowych. Bolszewicy byli całkiem odmiennego zdania. Literatura zarówno rosyjska, jak i polska milczy na temat poglądów mienszewików co do powyższych kwestii. Jednakże w związku z wejściem w życie opisywanego dekretu pojawił się inny problem, który musiał zostać jak najszybciej rozwiązany. Była to kwestia dopuszczalności stosowania przez sądy w procesie orzekania starego, tj. przedrewolucyjnego ustawodawstwa. Głos w tej sprawie zabrał wybitny sowiecki prawnik, jeden z autorów dekretu *N° 1 o sądzie* – P. Stuczka. Stwierdził on, że ustawodawca jak najszybciej musi zmienić system prawny, dostosowując go do nowej sytuacji społecznej, ekonomicznej i politycznej. W trakcie pracy nad wspomnianym dekretem zmienił on swój pogląd całkowicie. Wskazał, że w związku z niemożnością stworzenia w tak szybkim tempie nowego prawa sądy mogą opierać się na przedrewolucyjnych ustawach. Z tą ideą zgodził się W. Lenin, który podkreślił jednak, że stosowane w nowych warunkach stare prawo nie może być sprzeczne z sowieckimi dekretemi i ustawami, a także programami partii eserowców i RSDRP¹¹. Owe dwa poglądy (P. Stuczki oraz W. Lenina) zmaterializowały się w art. 5 dekretu¹². Stanowił on, że stare prawo mogło być stosowane o tyle, o ile nie było uchylone przez rewolucję (*otmienieno rewoluciej*), nie przeciwstawiało się rewolucyjnemu sumieniu oraz rewolucyjnej świadomości prawnej i ogólnej polityce rządu robotniczo-chłopskiego¹³.

¹¹ Ibidem, s. 15.

¹² Г.С. Калинин, *op.cit.* s. 52.

¹³ В.Е. Гулиев, В.Г. Графский, Н.Н. Деев, М.М. Славин, *Революция, демократия, право*, Москва 1978, s. 78. Warto odnotować, że pojęcia rewolucyjnego sumienia, rewolucyjnej świadomości prawnej czy też rewolucyjnego poczucia prawnego (terminów tych często używano zamiennie) miały zastosowanie nie tylko w bolszewickim żargonie polityczno-prawnym, ale i w oficjalnych aktach normatywnych, takich jak chociażby Wypowiedzenie traktatów rozbiorowych zawartych pomiędzy carską Rosją a Prusami i Austrią z dnia 29.08.1918 r. Brzmiał on: „Wszystkie układy i akty zawarte przez rząd b. Cesarstwa Rosyjskiego z rządami Królestwa Pruskiego i Cesarstwa Austro-Węgierskiego, dotyczące rozbiorów Polski zostają ze względu na ich sprzeczność z zasadą samookreślenia narodów i rewolucyjnym poczuciem prawnym narodu rosyjskiego, który uznał niezaprzeczone prawo narodu polskiego do niepodległości i jedności – zniesione niniejszym w sposób nieodwołalny”; K. Lapter, *Rewolucja Październikowa a niepodległość Polski w świetle dokumentów*, „Państwo i Prawo” 1958, z. 11, s. 727.

Dekret № 1 o sędziach ustalał dla sądów miejscowych górną granicę wartości przedmiotu sporu w rozpatrywanych sprawach cywilnych na 3000 rubli, a karnych do 2 lat pozbawienia wolności. Dlatego też zaistniała potrzeba utworzenia sądów, które mogłyby orzekać w przypadkach bardziej skomplikowanych, w których wymagane są wyższe granice karalności w przypadku spraw karnych i większe stawki pieniężne w sprawach cywilnych¹⁴.

Opisywany dekret № 1 o sędziach powoływał do życia system bolszewickiego sądownictwa rewolucyjnego. Jednak rozwiązania w nim zawarte nie były wystarczające do prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości i dlatego WCİK wydało kolejny akt normatywny tj. dekret o sędziach № 2 z dnia 20 lutego 1918 r. powołujący sądy okręgowe. Powstaniu tych sądów towarzyszyła także wewnętrzna walka w łonie NKJu pomiędzy bolszewikami a lewicowymi eserowcami. Bolszewicy bronili zasady jedyne go ludowego sądu bez deprecjacji czy też fetyszyzacji funkcji okręgowych czy też miejscowych sądów. Lewicowi eserowcy chcieli natomiast ograniczyć rolę sądów miejscowych, a większe uprawnienia przydzielić sądom okręgowym. Sądy okręgowe orzekały w składzie jednego sędziego (przewodniczącego składu) i 12 ławników¹⁵. Sędzia brał udział w naradzie ławników, lecz nie miał rozstrzygającego głosu, decydował jedynie o wysokości kary i to w ograniczonym zakresie. Ławnicy bowiem mieli prawo do usunięcia przewodniczącego w dowolnym momencie procesu, podjęcia kwestii wymiaru kary, obniżenia przewidzianej prawem granicy kary, włącznie nawet z uniewinnieniem oskarżonego¹⁶. Dekret o sędziach № 2 umożliwiał kasację wyroku w przypadku naruszeń formalnych, a także wtedy, gdy wyrok był jawnie niesprawiedliwy¹⁷. Należy podkreślić, że instancja kasacyjna mogła złagodzić wyrok, a także odstąpić od jego wymierzenia. Dekret № 2 stanowił również o braku jakichkolwiek ograniczeń dotyczących dopuszczania lub nie do procesu dowodów. Ciekawą kwestią były ustalenia dotyczące języka, jakim można się było posługiwać w sądzie.

¹⁴ В.П. Портнов, М.М. Славин, *op.cit.*, s. 22.

¹⁵ В.И., Хрисанфов, *История государства и права России 1917–1999. Курс лекций*, Санкт Петербург 1999, s. 32.

¹⁶ О.И. Чистяков, Ю.С. Кукушкин, *История государства и права СССР*, cz. II, Москва 1968, s. 61.

¹⁷ В.П. Портнов, М.М. Славин, *op.cit.*, s. 23.

Ustalono, że wszystkie miejscowe języki występujące na terenie Rosji są równoważne. Również procedura sądowa z 1864 r. mogła być stosowana zarówno w sprawach cywilnych, jak i karnych przez sądy miejscowe i okręgowe, o ile nie przeczyła zasadom świadomości prawnej klas pracujących oraz ustawom CIK¹⁸. Społeczni obrońcy oraz oskarżyciele musieli należeć do kolegiów zastępców procesowych, które były tworzone przy miejscowych Radach Robotniczych, Chłopskich i Żołnierskich. Na koniec warto podkreślić, że art. 28 dekretu o *sądzie* № 2 stanowił o możliwości uczestnictwa jako obrońcy lub oskarżyciela osób przybyłych na rozprawę sądową¹⁹.

W połowie 1918 r. w Rosji została utwierdzona, wypracowana w 1917 r. oraz na początku 1918 r. organizacja sądownictwa ludowego. Składała się ona z dwóch instancji, tzn. sądów miejscowych i okręgowych. Należy przy tym podkreślić, że pozycja sądów miejscowych z czasem uległa wzmocnieniu. Dekret SNK RSFRR № 3 o *sądzie* z 20 lipca 1918 r. (wydany 13 lipca) znacznie rozszerzył kompetencje sądów I instancji o możliwość rozpatrywania wszystkich spraw karnych (zarówno przestępstw, jak i występków) z wyjątkiem zamachów na ludzkie życie, zgwałceń, rozbojów, podrabiania pieniędzy, sprzedajności i spekulacji. Od czasu wejścia w życie dekretu № 3 o *sądzie*, sądy miejscowe mogły orzekać kary do górnej granicy 5 lat pozbawienia wolności. Również w sprawach cywilnych rozszerzono ich właściwość rzeczową w porównaniu z uregulowaniami dekretu o *sądzie* № 2. Rozpatrywały sprawy cywilne o wysokości dochodzonego roszczenia do 10 000 rubli²⁰. Jednak z czasem okazało się, że tak duże nagromadzenie kompetencji w rękach sądu miejscowego spowodowało z kolei nadmierne obciążenie sądów okręgowych pod względem liczby rozpatrywanych spraw. W związku z tym zaistniała potrzeba reorganizacji sądownictwa. Zdecydowano się na likwidację sądów okręgowych i miejscowych. Wydając akt *prawo o sądzie ludowym* z dnia 30 listopada 1918 r., WCİK wprowadziło w życie jedyny sąd ludowy nazywany też jednolitym sądem ludowym bez podziału na miejscowy czy okręgowy. Została w ten sposób w bolszewickiej Rosji zniszczona idea jednolitego sądu, która dziś

¹⁸ *История державы и права СРСР*, red. С.А. Фукс, s. 41.

¹⁹ В.П. Портнов, М.М. Славин, *op.cit.*, s. 24.

²⁰ Г.С. Калинин, А.Ф. Гончаров, В.М. Клеандрова, Н.Н. Корольков, Ю.П. Титов, *op.cit.*, s. 54.

obowiązuje chociażby w krajach skandynawskich. Ta zmiana nazywana jest w bolszewickiej historii państwa i prawa Rosji mianem „zwycięstwa idei jednolitego ludowego sądu”²¹. Ludowy sąd w zależności od ciężaru gatunkowego rozpatrywanej sprawy oraz stopnia jej skomplikowania orzekał w trzech możliwych składach:

- 1) ludowego sędziego orzekającego jednoosobowo;
- 2) ludowego sędziego i 2 ludowych ławników;
- 3) ludowego sędziego i 6 ludowych ławników.

Przy mniej skomplikowanych sprawach postępowaniem przygotowawczym mógł kierować sam sędzia. W przypadku spraw o większym stopniu zawichości obowiązek ten przejmowała komisja śledcza²². Rozpatrzeniu przez jednolity sąd ludowy podlegały wszystkie sprawy karne i cywilne z wyłączeniem jednak przestępstw natury kontrrewolucyjnej (sabotaż, dyskredytacja władzy państwowej i szpiegostwo). Art. 22 dekretu zabronił ostatecznie stosowania przedrewolucyjnego ustawodawstwa jako źródła prawa. Sędzia podczas wyrokowania miał się opierać na dekretach władzy sowieckiej i na rewolucyjnej świadomości prawnej²³. Instancją odwoławczą od orzeczeń sądów ludowych była Rada Sędziów Ludowych. Skład jej był wybierany przez Gubernialny Zjazd Sędziów Ludowych. Zaznaczyć przy tym należy, że miasta Moskwa i Piotrograd miały swoje odrębne okręgi sądowe i odrębne Zjazdy Sędziów Ludowych, tzw. Zjazdy Sędziów Ludowych Stolicy²⁴. Opisując sądy ludowe, należy podkreślić, że współczesne rosyjskie piśmiennictwo ocenia początki ich działalności negatywnie. W. Hrisanfow odnotowuje, iż głównym problemem sądów ludowych było niezagwarantowanie w należyтым zakresie niezawisłości sędziowskiej i podległości sędziów jedynie ustawie. Przyczynami takiego stanu rzeczy były częste odwołania sędziów i ingerencja Rad Robotniczych, Chłopskich i Żołnierskich w proces orzekania²⁵. Powyższe niedostatki zostały

²¹ В.П. Портнов, М.М. Славин, *op.cit.*, s. 28 i n.

²² *Ibidem*, s. 28.

²³ Н.С. Захаров, *Советское государство и право в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918–1920)*, Казань 1962, s. 60 i n.

²⁴ В.С. Кульчицкий, *Радянська держава і право в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918–1920)*, Львів 1962, s. 29.

²⁵ В.И. Хрисанфов, *op.cit.*, s. 52.

zauważone i odnotowane na III Wszechrosyjskim Zjeździe Działaczy Bolszewickiego Sądownictwa, który odbył się w czerwcu 1920 r. Wynikiem obrad zjazdu był nowy akt prawny *prawo o sądzie ludowym* z dnia 21 października 1920 r., który wprowadził odpowiednie przepisy mające na celu usprawnienie sądownictwa, przede wszystkim procesu wyrokowania. Na szczególną uwagę zasługują cztery kwestie.

Pierwsza dotyczyła umocowania prawnego sędziów. Począwszy od 21 października 1920 r. nie byli oni już wybierani przez Rady Robotnicze, Chłopskie i Żołnierskie, lecz przez Gubernialne Komitety Wykonawcze. Po drugie, we wszystkich przewodach sądowych przewodniczyć mógł jedynie sędzia ludowy. Po trzecie, ustanowiono dwutygodniowy termin na wniesienie kasacji.

Ostatnia zmiana dotyczyła śledztwa wstępnego. Zlikwidowano komisje śledcze (dotychczas prowadzące śledztwo). Wprowadzono instytucję śledczych ludowych. Pełnili oni swe obowiązki przy Radach Sędziów Ludowych, a w sprawach ważniejszych przy Gubernialnych Wydziałach Sprawiedliwości i NKJu²⁶. Ponadto uchylono prawo zastępców procesowych do udziału we wstępnym śledztwie, a na dodatek uzależniono obecność obrońców oskarżonego we właściwej części procesu od decyzji sądu. Oznaczało to, że sąd mógł zezwolić lub nie na udział obrony w procesie. Wyznaczenie obrony było konieczne w przypadkach udziału w procesie oskarżyciela (nie należy go mylić z prokuratorem, bowiem prokuratura w opisywanym okresie w RSFRR nie istniała) lub jeśli wnosił o to sam oskarżony tymczasowo pozbawiony wolności²⁷. Mocą *prawa o sądzie ludowym* z dnia 21 października 1920 r. zmieniono również status prawny obrońców procesowych. Zlikwidowano bowiem tzw. Kolegia Obrońców, a obrońcy przestali być osobami urzędowymi. Odnotować również należy fakt, że na miejscowe komitety wykonawcze nałożono obowiązek sporządzania list tzw. specjalistów, którzy mogli pełnić funkcję obrońcy, przy czym w sprawach cywilnych jako zastępcy procesowi mogli występować

²⁶ Ibidem, s. 53.

²⁷ И.Д. Мартысевич, О.И. Чистяков, *Советское государство и право в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918–1920)*, Москва 1958, s. 33.

najbliżsi krewni strony bądź tzw. konsultanci prawni i inni przedstawiciele instytucji bolszewickich²⁸.

Począwszy od 1919 r., na terenie RSFRR a później i ZSRR działały robotnicze dyscyplinarne sądy koleżeńskie nazywane też po prostu sądami koleżeńskimi. Ustanawiano je w zakładach pracy. Ich charakterystykę przedstawił jeden z organizatorów bolszewickiego wymiaru sprawiedliwości i prokuratury N. Krylenko: „sąd koleżeński nie jest sądem w zwykłym tego słowa znaczeniu. Jest to szczególna forma społecznej samodyscypliny, moralno-profilaktycznego wpływu kolektywu pracowniczego na zacofanych, chwiejnych jego członków, forma stanowiąca etap przejściowy na drodze do pełnego uspołecznienia sądu, obumierania sądu jako organu władzy państwowej, tj. na drodze do społeczeństwa komunistycznego”²⁹.

Sądy te w 1931 r. zostały podporządkowane związkom zawodowym i organom wymiaru sprawiedliwości (żaden z autorów nie pisze, o które organy wymiaru sprawiedliwości chodzi). Kwestia podległości instancyjnej czy też hierarchicznej tych sądów przed 1931 r. nie jest jasna.

Począwszy od 1919 r., sądy te rozpatrywały sprawy naruszenia dyscypliny pracy. Jako kary mogły one stosować: naganę, okresowe (do 6 miesięcy) pozbawienie czynnego i biernego prawa wyborczego do organizacji związkowych; okresowe (do 1 miesiąca) przeniesienie do niżej wynagradzanej pracy i skierowanie do wykonywania ciężkich robót.

W 1921 r. rozszerzono kognicję sądów koleżeńskich. Od tego czasu orzekały one w sprawach występków chuligańskich, złego prowadzenia się i drobnych kradzieży popełnionych na terenie zakładu pracy. Kolejne zmiany we właściwości tych sądów wprowadzono dopiero w 1928 r.³⁰

Pozostaje jeszcze sprawa Sądu Najwyższego dla terytoriów bolszewickich. Powstał on dopiero w 1923 r. dla całego obszaru istniejącego już wtedy ZSRR. W skład tej ostatniej instancji wchodził: Przewodniczący Sądu Najwyższego, jego zastępca, czterech przewodniczących sądów najwyższych republik sowieckich, przedstawiciel Zjednoczonego Politycznego Zarządu Państwowego ZSRR oraz czterech przewodniczących Kolegiów

²⁸ Ibidem, s. 33.

²⁹ K. Kąkol, op.cit., s. 56.

³⁰ Ibidem, 57 i n.

– Cywilnego, Karnego, Wojskowego i Wojskowo-Transportowego. Jednakże są to czasy późniejsze niż lata 1917–1922 traktowane w pracy³¹.

Na koniec warto jest przypomnieć o dwóch kwestiach, które są bardzo rzadko podejmowane w literaturze polskiej dotyczącej tematyki wymiaru sprawiedliwości w RSFRR.

Pierwsza to analiza pochodzenia społecznego i formacji osobowościowej kadr wymiaru sprawiedliwości i innych organów władzy, druga zaś, to oddziaływanie samej RSFRR na niektóre państwa ościenne celem wprowadzenia tam analogicznego do bolszewickiego systemu organów sądowych.

Jeśli chodzi o pochodzenie społeczne i formację osobowościową kadr radzieckiego wymiaru sprawiedliwości, to tematyka ta w literaturze polskiej i rosyjskiej do 1991 r. w ogóle nie była poruszana. Było to spowodowane oczywistymi względami politycznymi. W pracy *Istoria Rossiji XX wiek* autorzy podkreślili, że jednopartyjne państwo bolszewickie miało dopuścić do władzy tzw. doły społeczne. Służyć temu miała, przynajmniej w teorii, rewolucja. Z czasem stało się jednak inaczej. Już w kilka miesięcy po rewolucji powstały nowe elity, które zastąpiły stare. Ukształtowały się: korporacyjność i zamkniętość, a kryteriami naboru do służby w aparacie władzy (w tym i w sądownictwie) była tzw. przydatność idei³². Według A. Obolenskiego celem materiału ludzkiego, który znalazł się w organach władzy sowieckiej, było jedynie „urwanie dla życia tego, co jest najdostępniejsze” oczywiście przy pomocy rewolucji³³. Głównymi cechami tych ludzi były relatywizm moralny, brak wewnętrznych hamulców, całkowite i bezkrytyczne przywiązanie do osoby będącej aktualnie u władzy oraz niebywała łatwość w wykorzystywaniu ideologii i politycznej demagogii w charakterze środka walki o władzę i dobra życiowe³⁴. W. Lenin doskonale wykorzystał ów lumpenproletariat, którym tak silnie pogardzał K. Marks, do walki w toku rewolucji. Ten sam lumpenproletariat w połączeniu z pro-

³¹ Zob. М.В. Кожевников, *История Советского Суда*, Москва 1957, s. 249.

³² В.П. Дмитренко, А.Н. Сахаров, И.Д. Ковальченко, *История России XX век*, Москва 1996, s. 190 i nast.

³³ А.В. Оболонский, *Драма российской политической истории: система против личности*, Москва 1994, s. 302.

³⁴ Ibidem., s. 302 i n.

letariatem całkowicie zawłaszczył nowo utworzone państwo i stał się nową elitą, opartą na najgorszych instynktach (tzw. *wydwizeńcy*), którzy w okresie późniejszym, za rządów J. Stalina, przyjęli nieformalne miano *stalinowskich sokółów*³⁵. Stali się oni „właścicielami” sowieckiego państwa, funkcjonariuszami władzy wszystkich szczebli, realizującymi politykę „terroru indywidualnego i masowego”³⁶.

Interesującą kartą w historii sądów bolszewickich było prowadzone przed nimi postępowanie w sprawie odmowy odbywania służby wojskowej. Na mocy dekretu z dnia 4 kwietnia 1919 r. *o zwolnieniu z powinności wojskowych w związku z poglądami religijnymi* można było odmówić odbycia służby wojskowej w szeregach RKKA oraz w RKKF. Z prawa tego korzystali: menonici, baptyści, mołokanie, duchoborzy i inni. W momencie otrzymania przez przedstawiciela jednej z mniejszości religijnych karty powołania, mógł on zwrócić się do sądu ludowego z wnioskiem o zwolnienie ze służby wojskowej. Sąd po rozpatrzeniu wniosku i jego uznaniu kierował wnioskodawcę do służby zastępczej w szpitalu bądź w innej jednostce działającej dla dobra społecznego³⁷.

Kolejną kwestią wartą wyjaśnienia, a niezmiernie rzadko podejmowaną przez polską doktrynę historii prawa, był wpływ RSFRR na niektóre kraje ościenne celem wprowadzenia w nich analogicznego do sowieckiego systemu organów wymiaru sprawiedliwości.

Pierwsza grupa to dwa państwa słowiańskie – Ukraina i Białoruś, które spajały aż do 1917 r. religia prawosławna i wspólna historia, pochodziły bowiem od Rusi Kijowskiej.

Druga grupa to muzułmańskie organizmy państwowe, związane historycznie z terytoriami arabskimi i perskimi, na których głównym źródłem kultury, obyczajów jak i prawa był islam. Z powyższej dychotomicznej dyferencjacji wyłamuje się jedynie Gruzja, kraj prawosławny, ale etnicznie niezwiązany z Rosją, Ukrainą czy Białorusią.

Na Białorusi system sądownictwa bolszewickiego został przyjęty w tym samym czasie co w RSFRR, ponieważ tereny białoruskie po upadku caratu

³⁵ Ibidem., s. 301.

³⁶ Р.И. Пименов, *Россия без центральной власти (1917–1921)*, С. Петербург–Сыктывкар 1998, s. 202.

³⁷ Г.Е. Петухов, *op.cit.*, s. 88.

wchodziły aż do 1 stycznia 1919 r. w skład RSFRR. Całe bolszewickie ustawodawstwo, w tym wszystkie wspomniane dekrety ustanawiające bolszewicki wymiar sprawiedliwości (przede wszystkim dekrety *o sądzie № 1, 2, 3* i inne), wprowadzano na obszarach zamieszkałych przez Białorusinów w tym samym czasie, co na terenach etnicznie rosyjskich³⁸. Po utworzeniu Socjalistycznej Republiki Białorusi 1 stycznia 1919 r. całe ustawodawstwo sowieckie przyjęte na Białorusi przed tą datą nie zostało uchylone, lecz nadal obowiązywało³⁹. Proces rezygnacji z dawnego, tj. przedrewolucyjnego prawa postępował w tym kraju najszybciej. Już przed wprowadzeniem w życie *prawa o sądzie ludowym* z dnia 30 listopada 1918 r. na Białorusi zaniechano powoływania się na dawne ustawodawstwo⁴⁰.

W Ukrainie proces przyjmowania bolszewickiego ustawodawstwa przebiegał całkowicie inaczej⁴¹. Spowodowane to było niebywale skomplikowaną sytuacją polityczno-społeczną tych terenów. Warto przypomnieć, że lata 1917–1921/1922 to okres anarchii i wojny domowej⁴². W różnych częściach Ukrainy proces implikacji bolszewickiego porządku prawnego zachodził inaczej, a do pełnej unifikacji systemu wymiaru sprawiedliwości doszło stosunkowo późno, bo w 1921 r., kiedy to Centralna Rada została zlikwidowana przez bolszewików. Panujące na obszarach kontrolowanych przez Centralną Radę rządy demokratyczne zostały obalone, a w zamian wprowadzono władzę ludową, która już od 1917 r. panowała nad będącymi pod kontrolą bolszewików terenami przede wszystkim wschodniej Ukrainy⁴³. Na tych terenach jednak nie wprowadzano tych samych aktów co w RSFRR. Tworzono nowe dostosowane do uwarunkowań społeczno-politycznych Ukrainy. I tak

³⁸ С.П. Маргунский, Ю.В. Шавалов, И.И. Потеружа, *История государства и права Белорусской ССР*, Минск 1970, s. 107.

³⁹ Ibidem., s. 107.

⁴⁰ I. Andrejew, op.cit., s. 17.

⁴¹ Sformułowanie „w Ukrainie” nie jest błędem. Niegdyś używano zwrotu „na Ukrainie”. Począwszy od pomarańczowej rewolucji, która miała miejsce w 2004–2005 r., polska dyplomacja zaczęła używać sformułowania „w Ukrainie”. Aktualnie jest to sformułowanie obowiązujące i poprawne we wszystkich dziedzinach nauki. Przykład: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Ukrainie, 01901 Kijów, ul. Jarosławiw Wał 12.

⁴² О. Субтельний, *Україна. Історія*, Київ 1993, s. 437.

⁴³ О. Кузьминець, В. Калиновський, *Історія держави і права України*, Київ 2002, s. 230.

na przykład podstawowe unormowania dekretu № 1 o sądzie weszły w życie za pośrednictwem postanowienia Ludowego Sekretariatu o *wprowadzeniu sądu ludowego* z dnia 4 stycznia 1918 r. W odróżnieniu jednak od norm zawartych w dekrecie № 1 o sądzie nie przewidywano możliwości wybierania byłych sędziów pokoju do składów orzekających sądów ludowych⁴⁴. Postanowienie o *wprowadzeniu sądu ludowego* nakazywało sądom ludowym kierowanie się w procesie orzekania rewolucyjnym sumieniem i ustawami poprzednich rządów, za wyjątkiem ustaw uchylonych⁴⁵. Przykłady tego typu postanowień Ludowego Sekretariatu dostosowujących prawo Ukraińskiej SSR do systemu prawnego RSFRR można by mnożyć⁴⁶.

W drugiej grupie państw, tj. tych, które uformowane zostały przez islam, a będących pod wpływem RSFRR w latach 1917–1922 i później, zaistniała konieczność harmonizacji dwóch typów sądownictwa. Bolszewickiego, którego filozofia powstania była niewątpliwie świecka, a wręcz ateistyczna, z sądownictwem i prawem wynikającym z norm prawa szariatu, tj. prawa koranicznego. Do organizmów politycznych, w których konieczne było przeprowadzenie harmonizacji, należały: Adżarska ASRR, Kazachstan, Turkiestan, Uzbecka SRR, Tadżycka ASRR, Chiwa i Buchara. Dwa ostatnie będące monarchiami od 1920 r. stały się republikami ludowymi. Nadmienić przy tym jednak należy, że w sąsiedztwie RSFRR istniał jeszcze jeden kraj islamski – Afganistan. Nim jednak Rosja zainteresowała się dopiero w latach 70. XX w.⁴⁷ W omawianym okresie stosunki z Afganistanem były marginalne.

Odrębnym przypadkiem jest tutaj Gruzja, bowiem nie jest to kraj islamski, lecz mimo to na jego terenie zamieszkiwały (i nadal zamieszkują) pewne skupiska ludności muzułmańskiej. Na terenach przez nich zamieszkałych funkcjonowało również sądownictwo koraniczne⁴⁸.

⁴⁴ *История государства и права украинской ССР*, red. Б.М. Бабин, Киев 1976, s. 65.

⁴⁵ I. Andrejew, *op.cit.*, s. 17.

⁴⁶ *История государства и права украинской ССР*, *op.cit.*, red. Б.М. Бабин, s. 65.

⁴⁷ М.Л. Иванович, *Россия, запад, ислам: „столкновение цивилизации?”*, Кучково Поле 2003, s. 184.

⁴⁸ I. Andrejew, *op.cit.*, 18 i n.

Wszędzie tam istniały równoległe sądy sowieckie i koraniczne. Te ostatnie orzekały na podstawie zwyczajowego, precedensowego prawa koranicznego o nazwie *adat*. Sądom koranicznym przewodzili duchowni muzułmańscy – *kadi*, a w wyższej instancji *mufti*. Byli oni jedynymi znawcami prawa szariatu w swoich społecznościach. Sądy te orzekały we wszystkich sprawach karnych i cywilnych pod warunkiem, że strony procesowe były tej samej narodowości. W przeciwnym razie sprawę rozpoznawał sąd bolszewicki. Oczywiście zaznaczano, że treść przepisów będących podstawą wyroków opisywanych sądów nie może być sprzeczna z prawodawstwem bolszewickim. Na koniec nadmienić należy, że prezentowany stan dualizmu jurysdykcyjnego stanowił pewne prowidorium i zakończył się w połowie lat 20. XX w. likwidacją sądów koranicznych na tych obszarach⁴⁹.

W Gruzji likwidacja starego sądownictwa trwała kilka miesięcy (od 26 lutego 1921 r. do 26 lipca 1921 r.). 30 lipca 1921 r. wprowadzono *prawo o sądzie ludowym*, które zlikwidowało poprzedni system sądownictwa i zakazało powoływania się na dawne prawo⁵⁰.

Opisane wydarzenia prawne, które zaszły w niektórych organizmach politycznych sąsiadujących z RSFRR, doprowadziły ostatecznie do uformowania się w 1922 r. ZSRR.

Proces ten można podzielić na dwa etapy. Pierwszy etap, naznaczony walkami z obcą interwencją, przypadał na lata 1918–1920. Drugi natomiast to okres odbudowy państwa w latach 1921–1922.

Dyferencjacja ta poczyniona została przez W. Suheckiego, który odnotował ponadto, że od wybuchu rewolucji październikowej w 1917 r. do 1918 r. stosunki pomiędzy poszczególnymi republikami radzieckimi nie przybrały jeszcze konkretnych form⁵¹.

System sądów ludowych przetrwał w RSFRR do wejścia w życie *prawa o ustroju sądów RSFRR* z dnia 31 października 1922 r.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ W. Suhecki, *Radziecka nauka prawa wzorem dla prawników polskich*, „Państwo i Prawo” 1951, z. 2, s. 805 i n.

Summary

Article is focused on first years of functioning common courts of law in RSFSR. It is also said about evolution of first courts. Article describes the law acts which are fundamental for evolution of administration of justice to take into account of decrees of justice no 1, 2 and 3. Besides this, in text we can find the characteristic of the political situation in Russia which accompanied the start of the Bolshevik law. Article treats about views of Lenin and Stuczka. The most important is the structure of common courts of law, bench in a given case and his reform.

Абстракт

В статье обсуждаются первые лета функционирования всеобщего правосудия в Российской Федеративной Советской Республике. Затронуты вопросы формирования первых судов и их эволюция. Описаны ключевые юридические акты касающиеся развития правосудия этого государства, с особым учетом декретов о суде № 1, № 2 и № 3. Кроме того, в тексте можно найти характеристику политического положения в России, сопутствующей формированию большевистского правосудия. В статье описаны взгляды В. Ленина и Г. Стучки, по правосудию. Особый вес привязано к структуре всеобщего правосудия, судебных заседаниях и его реформам.